

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Дмитро Гапоненко

●

ІСТОРІЯ УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НІЖИНСЬКОГО БЛАГОВІЩЕНСЬКОГО МОНАСТІРЯ (XVIII - XIX ст.)

У середині XVII - на початку XVIII ст. на території Лівобережної України широко споруджувалися муровані церкви і засновувалися монастирі, кількість яких дуже швидко перевищила загальне число православних обителів на всій території України. Привертає увагу те, що історія монастирів була тісно пов'язана з історією міст, де вони розміщувалися, а їх широкий спектр діяльності охоплював майже всі сфери життя тогочасного суспільства. В них убачали інститут, необхідний не лише в поширенні віри, а й у подальшому зміцненні держави та суспільства, піднесенні освіти і науки.

У різні часи на Чернігівщині жили і працювали визначні світочі православ'я, серед них і брати Яворські: митрополит Стефан та протоієрей Павло. Перший був намісником Патріаршого престолу в Росії, а другий - настоятелем Ніжинського - Миколаївського собору. Разом вони заснували в Ніжині чоловічий Благовіщенський монастир.

Спочатку в 1702 р. був закладений Благовіщенський собор, і з того часу всі роботи проводилися під пильним наглядом протопопа П. Яворського, хоча митрополит і сам намагався перебувати в центрі подій та знати всі подробиці з цього приводу. В листі до брата С. Яворський вказував, що архітектором майбутнього храму він призначив Григорія Устимова, котрого характеризував як висококласного майстра. Як свідчать матеріали, він дуже прискіпливо ставився до обрання місця для будівництва, щоб фундамент та ґрунт були міцними¹. Серед інших майстрів, котрі брали участь у будівництві та оздобленні, збереглися відомості про ієромонаха Германа, який писав ікони для іконостасу нового храму².

На початку 1716 р. будівництво було завершено, і 22 липня собор освятили. На урочисту церемонію приїхали І. Кроковський - митрополит Київський та Галицький, А. Стаховський - архієпископ Чернігівський та Новгород-Сіверський і К. Шумлянський - єпископ Переяславський. Тоді й стало зрозуміло, що такому багатому храму не достатньо бути звичайною парафіяльною церквою. Його велич, центральне розташування в місті та висока посада засновника були причиною того, що після освячення в усіх присутніх виникла ідея перетворити собор на монастир і назвати його «Назарет Богородичен»³. Однак в історичному матеріалі зустрічається думка, що вже з самого початку будівництва С. Яворський збирався влаштувати монастир, але не виказував своїх намірів завчасно. Свідченням цьому є власна записка митрополита, пов'язана з перемогою Петра I над шведським королем Карлом XII під Полтавою в 1709 р.: «Отныне да будет памятник в Нежинском монастыре о победе, Богом дарованной всероссийскому самодержцу Петру Великому...»⁴

Досить швидко було вирішено і питання про забезпечення обителі. В Ніжині здавна існував чоловічий Ветхоріздвяний монастир, він розташовувався за межами міста і користувався достатньо забезпеченим матеріальним становищем. Усі справи щодо приєднання Ветхоріздвяної обителі до Благовіщенського монастиря С. Яворський доручив І. Кроковському. В листі до гетьмана І. Скоропадського від 18 жовтня 1716 р.

він сповіщав про бажання митрополита відкрити архімандрію при Благовіщенському соборі і підпорядкувати новоствореному монастирю обитель Різдва Пресвятої Богородиці⁵. Отримавши дозвіл гетьмана, І. Кроковський у грудні 1716 р. видав грамоту про влаштування при Благовіщенському соборі монастиря та приєднання до нього Ветхоріздвяної обители, а в 1717 р. С. Яворський власною грамотою підтвердив усі попередні рішення з цього приводу⁶.

Належить підкреслити, що митрополит не обмежився лише влаштуванням обители, він дбав про її стан аж до самої смерті. Майже кожного року надсилав туди гроші чи коштовні подарунки, але особливо хотів створити при монастирі колегію освічених ченців, які б жили строго, розвивали ораторські здібності та займалися складанням власних проповідей. З цією метою митрополит заповів монастирю свої книги. Здійснюючи цей крок, С. Яворський зазначав, що в монастирі має бути власна бібліотека, щоб ченці могли проповідувати слово Боже та народ навчати⁷. 15 листопада 1722 р. митрополит склав свій останній заповіт, у якому передавав архімандриту монастиря С. Шпаківському 3300 крб. для виконання передсмертних побажань⁸.

24 листопада 1722 р. видатний український церковний діяч, письменник, проповідник, митрополит Рязанський та Муромський Стефан Яворський помер у Москві. За своє життя він створив значний доробок філософських трактатів, проповідей, повчань та віршів, у яких постійно виступав проти підпорядкування церкви світській владі, але найважливішою справою всього життя митрополита було будівництво Благовіщенського собору та влаштування при ньому обители.

Ще за життя митрополита настоятелем Благовіщенського монастиря обрали Модеста І Ільницького (1716 - 1719), на ім'я якого відома жалувана грамота імператора Петра I на володіння хутором Д. Максимовича та його двором у Ніжині⁹. Наступником невдовзі став Єпіфаній Тихорський (1719 - 1721). Він не раз звертався до гетьмана І. Скоропадського зі скаргами з приводу різноманітних безпорядків, що відбувалися в монастирських володіннях. Це було початком загострення відносин між монастирем та його вотчинами, які потім не раз тяжко позначалися на матеріальному становищі обители. У 1721 р. настоятелем призначили Саву Шпаківського (1721 - 1729). Про матеріальне становище монастиря в цей час свідчить така інформація: після перевірки в 1722 р. кафедральні ревізори виявили, що з початкової суми 11 055 крб., призначеної для влаштування обители, залишилося лише 4 860 крб., що викликало незадоволення у С. Яворського, хоча потім митрополит помирився з архімандритом і навіть оформив на його ім'я заповіт, однак гроші були втрачені назавжди. Ще більших втрат зазнав монастир після смерті С. Яворського.

Спочатку в 1723 р. його позбавили 3 300 крб., які за заповітом митрополита мали надійти до монастиря. Ці кошти вилучили з приміткою, що після смерті архієреїв, архімандритів, ігуменів та інших чинів священнослужителів їх спадкоємці позбавляються права наслідування, а все майно переходить у власність Синоду. Зрозуміло, що з втраченою грошей у Благовіщенській обитель не могли навіть і мріяти про виконання передсмертних побажань С. Яворського. Тепер необхідно було піклуватися про підтримку того, що вже збудували, і саме на це спрямовували свою діяльність наступники С. Шпаківського - архімандрити Герман Бутурович (1730 - 1737), Модест II Велецький (1737 - 1743), Володимир Каменецький (1743 - 1746) і Платон I Левицький (1746 - 1749).

10 вересня 1731 р. за власним наказом імператриці Анни Іоанівни, внаслідок клопотання Ф. Прокоповича обитель позбавили бібліотеки С. Яворського, яку перевезли до Харківського училищного монастиря і з тим знищили мрію митрополита про влаштування в Ніжині колегії вчених ченців¹⁰.

Варто зазначити, що на цьому неприємності не припинилися, у 1750 р. за архімандрита Митрофана Горленка (1749 - 1756) сталася пожежа: згоріла трапезна із собором, верхівки келій та монастирський двір. На той час це було чи не єдине джерело прибутку обители, а тому вона позбавилася не тільки потрібних коштів для відбудови, а й для існування ченців узагалі. Так, через 25 років після смерті засновника Благовіщенський монастир дійшов до того, що в ньому нічого було їсти братії, тому М. Горленко наважився нагадати Синоду про вилучені гроші та бібліотеку С. Яворського. Імператриця Єлизавета Петрівна задовольнила клопотання архімандрита, і 11 грудня 1755 р. Синод видав указ про повернення грошей монастирю, що ж до бібліотеки, то з цього приводу

ніяких вказівок не було. Отримані кошти використали на відновлення братських келій і будівель, що потребували реконструкції.

У 1756 р. М. Горленко був переведений до Києва, а на його місце призначили Пахомія Паленичку (1756 - 1759), за якого в 1757 р. монастир згорів удруге. Пожежа, що розпочалася в ніч на 1 вересня, знищила келії настоятеля, у новостворених братських келіях згоріли дахи, спалахнула дзвіниця. Благовіщенський собор і трапезна не постраждали. Невідомо, коли і за чий рахунок проводили відновлення, але незаперечним було те, що доки в обителі залишалися значні угіддя, її становище було відносно стабільним.

Серед архимандритів, які керували справами Благовіщенського монастиря після П. Паленички, відомі: Йосиф Миткевич (1759 - 1762), Єпіфаній II Могиланський (1763), Віктор I Ладизинський (1764 - 1768), Ісає Германовський (1768 - 1775), Варлаам Грек (1776) та Дорофій Возмулов (1776 - 1787). Збереглися відомості про останнього як про людину старанну і дбайливого господаря. Особливо він захоплювався садівництвом і залишив по собі великий сад у Ветхоріздвяній обителі, але відоміший він тим, що за його часів була проведена секуляризаційна реформа (1786), у результаті якої всі володіння монастиря переходили під упорядкування держави. На їх заміну монастирю призначили грошовий штатний оклад за другим класом, що вкрай негативно позначилося на його становищі. Наступником Д. Возмулова став Феofil I Чернявський (1787 - 1798). У 1796 р. чернігівський архієпископ В. Садковський доповідав Синоду, що з 1788 р. ставилося питання про незадовільне становище обителі і необхідність огляду архітектором Благовіщенського собору, однак ніяких рішень прийнято не було. У 1793 р. з тим же проханням він звернувся до генерал-губернатора М. Кречетнікова, який, оглянувши храм, наказав чернігівській казенній палаті видати 500 крб. для виправлення найнебезпечніших пошкоджень, проте цього було замало, і тому В. Садковський наполягав на необхідності термінового вирішення даного питання¹¹.

Проте проведенню робіт завадила пожежа 14 вересня 1797 р., яка майже повністю знищила обитель. Розпочавшись неподалік монастиря, через сильний вітер вона поширилася на сусідні будинки і згодом перекинулася на його територію. У Благовіщенському соборі вціліли лише стіни та іконостас, але й він зазнав суттєвих пошкоджень. Серед усіх монастирських будівель не постраждали лише дві кам'яні братські келії, все інше загинуло у вогні¹².

Стало зрозумілим, що тепер необхідно було не відновлювати, а заново будувати весь монастир, а оскільки на це не було коштів, В. Садковський, котрий перебував у Ніжині і був свідком тих подій, наважився на рішучий крок. Він звернувся до Синоду з пропозицією закрити обитель і перетворити храми на звичайні парафіяльні церкви, а ченців разом з архимандритом перевести до Прилуцького Густинського монастиря. Та цього не сталося: міський голова подав прохання на ім'я імператора Павла Петровича залишити монастир, обіцяючи все влаштувати власним коштом, від держави необхідна була допомога тільки для покриття куполів собору та будівництва кам'яної огорожі. Прохання було розглянуто, і згідно зі складеним кошторисом у 1798 р. вийшов відповідний наказ виділити 16 000 крб. на реконструкцію.

Відновлення спочатку йшло дуже повільними темпами, оскільки Ф. Чернявський більше займався питанням власного від'їзду з Ніжина, ніж реконструкцією обителі. В результаті у 1798 р. його перевели до Чернігівського Єлецького монастиря, а наступник Арсеній Домонтович (1798 - 1799) був уже літньою людиною і не міг як слід керувати ремонтними роботами. За короткий час його перебування на посаді настоятеля грошей витратили багато, а зробили дуже мало. Послідовники А. Домонтовича Данило Мирдамський (1800) та Павло Чедневський (1800 - 1803) також мало що змогли зробити. Перший - через те, що був настоятелем усього чотири місяці і навіть не приїхав до Ніжина, отримавши призначення єпископа до Кам'янець-Подільського, а другий - викладав богослов'я в Чернігівській семінарії і тому не приділяв монастирським справам належної уваги.

Однак зміни не змусили себе довго чекати. 8 вересня 1803 р. настоятелем Ніжинського Благовіщенського монастиря призначили Віктора II Черняєва (1803 - 1823). Народився він у Чорногорії в родині купців у 1761 р., навчався в Київській духовній академії і, переїхавши до Ніжина, одразу ж приступив до відновлювальних робіт¹³. Поруч із Благовіщенським собором було зведено двоповерховий будинок, на першому поверсі

розміщалися торговельні лавки, а на другому - Петропавлівська церква. Спочатку приміщення не передбачалося для храму, і тільки у 1814 р. настоятель звернувся до архієпископа М. Десницького з проханням дозволити перетворити будівлю на теплу церкву і перенести до неї іконостас із храму святих Петра і Павла, а сам храм перебудувати. Резолюцією від 7 червня 1814 р. архієпископ дав розпорядження на проведення зазначених робіт¹⁴. Уже через п'ять років перебування в Ніжині В. Черняєв звітував М. Десницькому про завершення відбудови кам'яної дзвіниці і ризниці, торговельних лавок, зведення огорожі, двох воріт і брами, доведення до ладу братських і настоятельських келій.

У квітні 1811 р. В. Черняєв звернувся до архієпископа з проханням виділити кошти для ремонту Благовіщенського собору, в стінах якого з'явилися дві великі тріщини¹⁵. Отримавши згоду на реконструкцію, архімандрит призначив відповідального за проведення робіт кам'яного майстра І. Петухова, тоді ж було відновлено іконостас та розписано стіни храму. Як стверджують дослідники, малярні роботи проводили здебільшого місцеві майстри¹⁶.

Окрім реконструкції будівель, архімандрит активніше від своїх попередників намагався встановити серед братії строге чернече життя. Для цього він створив перелік правил і сам чітко їх дотримувався. У них містяться настанови ченцям щодо молитов, церковних служб, відповідності одягу, поведінки в монастирі та за його межами тощо.

Віддана служба власній обителі була справедливо оцінена, у 1818 р. тоді вже Санкт-Петербурзький митрополит М. Десницький подав клопотання до міністра духовних справ про нагородження архімандрита В. Черняєва за відмінну службу на посаді настоятеля Ніжинського Благовіщенського монастиря. Імператор Олександр I погодився і наказав нагородити архімандрита орденом Святої Анни II ступеня¹⁷.

Того ж року В. Черняєв розпочав судовий процес із жителями навколишніх сіл за монастирські володіння. Він звернувся до консисторії, вказуючи, що при секуляризації монастирських володінь частина земель не була розподілена відповідно до геометричного плану, але консисторія не звернула належної уваги на клопотання настоятеля. Тоді в 1820 р. він почав самовільно вирішувати спірні питання, зав'язалося гаряче листування між архімандритом, ніжинським стряпчим та поліцейстером. Справа дійшла до консисторії, яка наказала В. Черняєву припинити листування і погодитися з рішенням поліції. Не витримавши, він подав скаргу Малоросійському військовому губернатору - князю Репніну, проте і той не надав йому необхідної допомоги, а коли справа дійшла до Синоду, то спеціальним наказом від 30 листопада 1822 р. необхідно було викликати В. Черняєва до Декастерії для попередження про неприпустимість подібних дій, але в Декастерію він не з'явився і за це 6 червня 1823 р. його позбавили настоятельської посади і направили до Новгород-Сіверської обителі. У січні 1824 р. В. Черняєв нарешті наважився приїхати до Новгород-Сіверського, де його чекали лише неприємності, адже Синод перенаправив його до Суздальського Спасо-Єфимівського монастиря і, врахувавши попередні заслуги, призначив щорічну пенсію в розмірі 300 крб. 14 травня 1824 р. архімандрит виїхав до Суздаля, де прожив три роки, доки не отримав дозвіл на виїзд за кордон.

Послідовникам В. Черняєва залишалося тільки користуватися результатами праці архімандрита, хоча деякі з них і не могли зробити значного внеску в розвиток обителі через короткотривале перебування в Ніжині. Ще за часів В. Черняєва настоятелем призначили архімандрита Євгенія I Прозорова (1823 - 1830)¹⁸. За ним цю посаду обіймали Платон II Григорович (1830 - 1839)¹⁹ і Серафим Покровський (1839 - 1846). Останній був одним з кращих послідовників справ, започаткованих В. Черняєвим, але в 1846 р. його перевели до Задонського монастиря, а настоятелем призначили архімандрита Никанора (1846 - 1848). У 1850 р. новим настоятелем обителі став архімандрит Полікарп (1850), та він навіть не встиг приїхати до Ніжина, як його призначили єпископом Орловським. Наступний настоятель - архімандрит Феофан II Александров (1850 - 1851) перебував у Ніжині всього три місяці і був переведений до Тверського Клязінського монастиря, а його місце зайняв Феофіл Дончевський (1853 - 1859). При ньому, за наказом Синоду від 6 жовтня 1857 р., до Ніжинської обителі був направлений звільнений на пенсію єпископ Кавказький та Ставропольський Іоанникій. З того часу і до самої смерті (1880) він жив у Ніжині, не беручи активної участі у справах обителі²⁰. У 1859 р. настоятелем став ректор Чернігівської семінарії архімандрит Вассіан (1859 - 1861), якого у 1861 р. перевели

до Новгород-Сіверського монастиря. Потім указом Синоду на цю посаду призначили його наступника за посадою ректора Чернігівської семінарії архімандрита Євгенія II (1861 - 1869)²¹. Після нього Благовіщенським монастирем керував архімандрит Варфоломій (1869 - 1873) - один з найосвіченіших настоятелів обителі. З 1863 по 1864 рр. він був бакалавром та екстраординарним професором Київської духовної академії. В 1873 р. у званні архімандрита його викликали на службу до Санкт-Петербурга, по дорозі до столиці з ним стався напад епілепсії, причому його так міцно зв'язали, що на руках почалася гангрена і, повернувшись до Ніжина, він через декілька днів помер.

Не менш цікавою особистістю був наступний настоятель - архімандрит Ієронім Гепнер (1873 - 1876). Народився він у Польщі, в 1837 р. вступив до Києво-Могилянської академії, по закінченні якої працював учителем церковної історії та канонічного права в Харківській семінарії, вчителював у Тамбовській та Астраханській семінаріях. З 1854 р. перебував у Кишинівській єпархії настоятелем Гербовецького Успенського монастиря. Отримавши сан архімандрита в 1859 р., став настоятелем Шабського Вознесенського монастиря, а в 1783 р. його направили до Ніжина²². Щодо монастирських справ, то І. Гепнер залишив по собі пам'ять особливою турботою про піднесеність церковного богослужіння, простими і доступними для народу повчаннями та розумними настановами до братії. Однак у 1876 р., згідно з наказом Синоду, він був переведений до Оренбурзького монастиря, де і помер у 1877 р. Його наступником став архімандрит Євгеній III (1876 - 1878), який намагався поліпшити зовнішній вигляд обителі. З цією метою він розпочав значне будівництво нових приміщень, з котрих більша частина через нестачу коштів так і не була завершена. З серпня 1878 р. Ніжинським Благовіщенським монастирем керував архімандрит Григорій Лукашевич (1878 - 1904). За його діяльності монастир розрахувався з усіма боргами, що на той час становили понад 8 000 крб., храми обителі були капітально відремонтовані, а два з них заново розписані. Суттєву роботу настоятель проводив для того, щоб склад ченців максимально відповідав монастирським законам, а порушників, не зволікаючи, виключав зі складу послушників²³.

Останніми настоятелями Ніжинського Благовіщенського монастиря були архімандрит Василій, призначений наказом Синоду від 14 жовтня 1904 р.²⁴, і Серафим, за якого відбулися найдраматичніші події в історії обителі. Спочатку 22 серпня 1921 р. все монастирське майно було описане Ніжинським виконкомом по проведенні декрету про відділення церкви від держави і 9 березня 1922 р. за незначним винятком було передане в безстрокове користування Благовіщенській українській парафіяльній раді при Ніжинському чоловічому монастирі²⁵, а 19 квітня 1924 р. Благовіщенський собор був переданий УАПЦ²⁶, і з цього часу монастир фактично припинив своє існування.

Таким чином, історію Ніжинського Благовіщенського монастиря XVIII - XIX ст. можна поділити на три основні етапи. Перший - тривав протягом 1702 - 1722 рр. і був пов'язаний з діяльністю митрополита С. Яворського; другий - майже повністю охоплює XVIII ст. і характеризується поступовим занепадом монастиря; третій - відродження обителі архімандритом В. Черняєвим на початку XIX ст. 20 років невтомної праці і залучення значних коштів не змусили довго чекати результату, дбайливий настоятель відремонтував старі будівлі, поновив настінний живопис Благовіщенського собору, створив архітектурний ансамбль обителі. Водночас він організував життя братії на високому духовному рівні і сам був взірцем християнських чеснот. Наслідками плідної праці архімандрита монастир користувався майже століття, аж до самої революції. Наступний період занепаду Ніжинський монастир пережив у XX ст., коли під час масової антирелігійної кампанії його було закрито. Протягом кількох десятиліть радянська влада використовувала його приміщення для інших потреб. І лише в 1999 р. у стіни монастиря повернулося чернече життя.

Джерела та література:

1. Белоусович Л. Нежинский Благовещенский второклассный монастырь называемый «Назарет» Пресвятой Богородицы // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям (далі ЧЕИ). - 1867. - № 19. - С. 622 - 625.
2. Курач С. До проблем існування і наукового вивчення іконопису на Придесенні // Сіверянський літопис. - 1997. - № 6. - С. 52.
3. Хойнацкий А. Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого «Назарет Богородичен», и его положение в настоящее время. - Нежин, 1906. - С. 12 - 13.

4. Белоусович Л. Вказана праця // Прибавлення к ЧЕИ. - 1867. - № 19. - С. 629.
5. Нежинский мужской монастырь // Прибавления к ЧЕИ. - 1861. - № 6. - С. 328.
6. Чернов В. Краткая история построения Нежинского Благовещенского монастыря. - М., 1815. - С. 17 - 37.
7. Завещание о библиотеке. С.-Петербург. Октябрь 1721 г. Тестамент // Маслов С. Библиотека Стефана Яворского. Приложения. - К., 1914. - С. XIX - XXIII.
8. Завещание последнее. [Москва] 15 ноября 1722 г. // Маслов С. Библиотека Стефана Яворского. Приложения. - К., 1914. - С. XL - XLI.
9. Чернов В. Вказана праця. - М., 1815. - С. 42 - 48.
10. Копия указа Св. Правительствующего Синода о передаче библиотеки Стефана Яворского в Харьковский Училищный монастырь. 6 октября 1731 г. // Маслов С. Библиотека Стефана Яворского. Приложения. - К., 1914. - С. XLVI - XLIX.
11. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). - Ф. 679, - Оп. 1. - Од. збер., 1557. - Арк. 165 - 167. Сборник документов о постройке Новой церкви вместо Рождество-Христовой в селе Козлянич Сосницкого повета; о ремонте каменной церкви Нежинского Благовещенского монастыря и др. документы об открытии церквей и др. общецерковные вопросы.
12. Там само. - Арк. 177.
13. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 2. - Од. збер., 3342. - Арк. 26 - 27. Формулярные ведомости о монастырских настоятелях, монахах и иеромонахах за 1817 год.
14. Белоусович Л. Вказана праця // Прибавления к ЧЕИ. - 1867. - № 24. - С. 834 - 835.
15. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 2. - Од. збер. 1013. - Арк. 1. Дело о ремонте Нежинской Благовещенской церкви.
16. Курач С. Вказана праця // Сіверянський літопис. - 1997. - № 6. - С. 53.
17. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 2. - Од. збер. 3208. - Арк. 1 - 6. Дело о награждении архимандрита Нежинского монастыря Виктора орденом Св. Анны 2-го класса.
18. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 2. - Од. збер. 4349. - Арк. 8 - 9. Сведения о настоятелях, настоятельницах и монахах монастырей поветовых городов.
19. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 2. - Од. збер. 4471. - Арк. 14 - 16. Формулярные ведомости и послужные списки Макаковского Троицкого и Нежинского Благовещенского монастыря за 1833 г.
20. Хойнацкий А. К некрологу Епископа Иоанникия, скончавшегося в Нежине, дополнение // Прибавления к ЧЕИ. - 1880. - № 27. - С. 401 - 404.
21. Указ Св. Синода от 6 мая 1861 г. за № 1774 // ЧЕИ. - 1861. - № 1. - С. 8.
22. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 2. - Од. збер. 4938. - Арк. 39. Указы правительствующего Синода за 1873 г.
23. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 3. - Од. збер. 936. - Арк. 202 - 203. Сборник документов о назначении и перемещении по службе лиц духовного звания.
24. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 3. - Од. збер. 12. - Арк. 1 - 6. Послужной список Черниговской епархии Нежинского Благовещенского монастыря настоятеля, архимандрита Василия за 1904 год.
25. Ніжинський філіал Державного архіву Чернігівської області (далі НФДАЧО). - Ф. Р6120. - Оп. 1. - Од. збер. 10. - Арк. 1 - 6. Описи церковного майна з актами прийомки та зачі Ніжинського Благовіщенського монастиря.
26. НФДАЧО. - Ф. Р61. - Оп. 1. - Од. збер. 563. - Арк. 78 - 79. Статут, договір, описи майна та інші документи Благовіщенської громади (чоловічий монастир) м. Ніжина.

Ольга Гейда

«ЧЕРНИГОВСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ИЗВЕСТИЯ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ (1861 - 1911 рр.)

Становлення церковно-історичної науки на початку ХІХ ст. викликало необхідність наукового діалогу, який відбувався завдяки розвитку книгодрукування та духовної періодичної преси. Впродовж століття духовна періодика досягла значних успіхів, що стимулювало спалах зацікавлення до вивчення церковної історії, археології та мистецтва. Офіційні видання Російської Православної церкви розподілялися на центральні та епархіяльні відомості, вісники або «івестія». Як не дивно, регіональні видання з'явилися раніше офіційних видань Синоду. Перша програма епархіяльних відомостей була

розроблена архієпископом Херсонським Інокентієм (Борисовим) у 1853 р. У відповідь на запит останнього щодо видання «Херсонских епархиальных ведомостей» Синод власним указом від 31 грудня 1859 р. розіслав представлену програму всім місцевим архієреям як зразок для започаткування місцевих періодичних видань. З 1860 р. епархіяльний часопис почав виходити у Херсоні, а 1861 р. - у Києві та Чернігові.

Історія «Черниговских епархиальных известий» досі залишається мало вивченою сторінкою. Стисло проаналізовано діяльність та особовий склад редакції в різні роки існування часопису у передмові до покажчика статей з історії, археології та етнографії, вміщених в «Черниговских епархиальных известиях» за 1861-1905 рр., який було впорядковано в рамках заходів по підготовці до XIV Всеросійського археологічного з'їзду¹. Відомості про заснування, структуру та співробітників цього часопису містить праця М. Лисовського². Схематичну інформацію подають довідкові видання, впорядковані співробітниками Російської національної бібліотеки³. Уточнені дані про діяльність, структуру та бібліографію видання наведено у статті Г. Андреева та А. Тройцького⁴.

Уже після першого десятиліття існування журналу А. Страдомським було складено перший покажчик статей за 1861 - 1871 рр., який, на жаль, не було опубліковано. У 1903 р. протоієреєм церкви с. Случевськ Стародубського повіту І. Жигуновим було впорядковано другий реєстр статей «Черниговских епархиальных известий»⁵. Третій, найповніший, покажчик часопису був укладений священником К. Карпинським та охоплював період з 1861 по 1905 рр.⁶ Покажчик статей неофіційної частини часопису «Черниговские епархиальные известия» за 1906-1911 рр. упорядкований О. Тарасенком⁷. Поки що не існує жодного єдиного покажчика статей та документів, опублікованих в офіційній частині часопису, окрім щорічних змістів за деякі роки. Маммо надію, що єдиний покажчик статей обох частин часопису за всі 50 років його існування, такий необхідний для сучасних дослідників церковної історії Чернігівщини, побачить світ у недалекому майбутньому.

Загальновідомо, що невблаганний час, недостатнє фінансування музейних та архівних установ, недбале ставлення до бібліотечних колекцій призводить до поступової, але неминучої втрати друкованої продукції. Державним архівом Чернігівської області в цьому аспекті зроблені деякі запобіжні заходи: колекція періодичної преси XIX - початку XX ст. майже повністю дубльована на фотокопії, що і видаються читачам для вивчення. Неповні колекції примірників «Черниговских епархиальных известий» зберігаються у Чернігівській обласній науковій бібліотеці ім. В. Короленка та Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського у м. Києві. Найповніший комплект журналу «Черниговские епархиальные известия» за 1861-1911 рр. зберігається у Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі. Майже повна колекція часопису належить Чернігівському історичному музею ім. В. Тарновського.

П'ятдесятилітній період історії «Черниговских епархиальных известий» (1861-1911 рр.) можна розподілити на шість основних етапів. Аналізуючи кожен за декількома показниками (власник часопису, склад редакції, обсяг та технічна база видання, інформативність статей), спробуємо прослідкувати діяльність часопису та охарактеризувати його вплив на церковне життя Чернігівщини другої половини XIX - початку XX ст.

Ініціатива заснування «Черниговских епархиальных известий» належить архієпископу Чернігівському Філарету (Гумілевському), на запит якого Синод указом від 12 грудня 1860 р. № 6263 дозволив видання журналу «с тем, чтобы таковые издавались под личным и непосредственным наблюдением преосвященного»⁸. Згідно із затвердженою Синодом програмою, в офіційній частині часопису планувалося друкувати розпорядження місцевої епархіяльної влади, оголошення та повідомлення для церковних установ, навчальних закладів та духовництва епархії. В неофіційній частині - начерки з історії епархії, описи церковних старожитностей, найцінніших в історико-археологічному плані, а також «описание по частям всего, что в епархии есть особенно примечательного касательно исторических событий и древностей церковных, церквей, святых икон, утварей, крестных ходов, священных урочищ и прочего»⁹.

Перший номер часопису побачив світ 1 липня 1861 р. Офіційна частина виходила чотири рази на місяць, неофіційна - два. З 1 листопада 1862 р. обидві частини - двічі на місяць. Розмір часопису становив 16х24 см, обсяг - 10-15 сторінок офіційної та 40-50 - неофіційної частин. У 1861 р. офіційна та неофіційна частини часопису мали роздільну

нумерацію, у 1862-1867 рр. - вказували тільки число і місяць виходу в світ. Редакція часопису протягом 1861-1866 рр. складалася з чотирьох чоловік, а саме: редактора обох частин архієпископа Філарета (Гумілевського), секретаря редакції та одночасно цензора офіційної частини - кафедрального протоієрея Іоана Рклицького¹⁰, цензора неофіційної частини - ректора Чернігівської духовної семінарії архімандрита Євгенія (Шершилова) та письмоводителя¹¹. Перший рік свого існування епархіальні відомості виходили на базі друкарні Чернігівського губернського правління, устаткування якої на початку 1861 р. було відремонтовано, а для видання «Черниговских епархиальных известий» за матеріальної підтримки Філарета (Гумілевського) встановлено удосконалений друкарський верстат¹². З квітня 1862 р. часопис виходив на базі Іллінської друкарні при Троїцько-Іллінському монастирі, заснованій 6 січня 1861 р. знову ж таки з ініціативи архієпископа Філарета, згідно із синодальним указом № 39773¹³.

Майже відразу навколо редакції «Черниговских епархиальных известий» починають гуртуватися місцеві дослідники церковної старовини, священники, викладачі духовних навчальних закладів, службовці церковних установ. При архієпископі Філареті часопис був одним з найцікавіших тогочасних епархіальних видань, завдяки змістовності та науковому характеру публікацій.

Значна частина статей неофіційної частини у 1861-1866 рр. належала архієпископу Філарету. Поряд зі статтями богословського та догматичного змісту, як то тлумачення Святого Письма, переклади творів святих отців церкви, проповідей та повчань, Філарет публікує на сторінках «Черниговских епархиальных известий» значну кількість матеріалів з церковної історії Чернігівщини, історії духовної літератури, генеалогії, етнографії, проблем церковного права та обрядовості. Ціла серія публікацій присвячена монастирям Чернігівщини, інша - історико-статистичному опису повітів Чернігівської губернії, де зібрані цінні матеріали з церковної археології, архітектури, етнографії, статистики. До 1866 р. Філарет вів також у часописі дві власні рубрики: «Заметки о современном» та «Библиография»¹⁴. У першій публікувалися відгуки та роз'яснення щодо тогочасних проблем церковного життя, реформування церковних установ та існуючої системи духовної освіти, роботи православних місій за кордоном, визначні церковні ювілеї. Рубрика «Библиография» містила аналітичні огляди церковно-історичної та богословської літератури. Загалом в ній Філарет проаналізував 47 праць своїх сучасників з історії церкви, етнографії, теології і виявив справжній таланти історіографа: у статтях подана повна інформація про твір, його структуру, зміст, а також зроблено критичний огляд праці з цікавими авторськими висновками.

Окрім того, на сторінках часопису співробітником Філарета, знавцем церковної історії краю протоієреєм А. Страдомським було оприлюднено чимало джерел з історії Чернігівської єпархії: реєстр речей Новгород-Сіверського Спасо-Переображенського монастиря, вивезених за польського панування в Рильск та Путівль, доповнення до біографії Антонія Стаховського, переклад та нотатки до щоденника Миколи Даниловича Ханенка. Цінним матеріалом з церковної історії Чернігівщини та всієї України стало опубліковане листування видатного чернігівського архієпископа XVII ст. Лазаря Барановича (155 листів, 11 відповідей та п'ять універсалів Л. Барановича ніжинським грекам) у перекладі з польської та української, а також змістовними коментарями до тексту. Значення цих публікацій важко переоцінити, бо майже всі зазначені документи пізніше були втрачені для сучасних дослідників.

Після смерті Філарета (Гумілевського) розпочинається новий період існування журналу. Згідно зі спеціальною постановою консисторії у вересні 1866 р. редагування «Черниговских епархиальных известий» було передано ректору Чернігівської духовної семінарії архімандриту Євгенію, хоча формально часопис залишався друкованим органом духовної консисторії. З 1869 р. видання і редагування часопису офіційно передано під керівництво правління Чернігівської духовної семінарії. Перший та другий номери за січень 1869 р. було видано під редакцією ректора семінарії архімандрита Євгенія, третій (лютневий) - під редакцією виконуючого обов'язки ректора Лева Білоусовича¹⁵, з четвертого номера обидві частини часопису видаються під редакцією виконуючого обов'язки ректора Лева Білоусовича та викладача російської мови, помічника інспектора Олексія Розова. Водночас Л. Білоусович та О. Розов були й цензорами журналу, що, безперечно, було порушенням діючого законодавства. Становище було виправлено лише у березні 1869 р., коли згідно зі спеціального

розпорядження єпископа Чернігівського Варлаама, цензором часопису призначено кафедрального протоієрея Євфимія Пучковського. Наприкінці 1869 р. редакторами «Черниговских епархиальных известий» стали новопризначений ректор семінарії Олексій Колосов та інспектор Л. Білоусович. Після звільнення О. Колосова у 1872 р., № 5-13 за 1872 р. редагував Л. Білоусович, з № 13 за 1872 р. по 1877 р. включно виданням часопису опікувалися ректор Чернігівської духовної семінарії Василь Розов та інспектор Л. Білоусович. Редакція часопису в період 1866-1877 рр. складалася із семи працівників: двох редакторів, цензора, письменника, брошурувальника, палітурника та службовця¹⁶. З 1867 р. по 1872 р. часопис виходив на базі друкарні Чернігівського губернського земства¹⁷, з 1873 р. - у друкарні губернського правління. З 1868 р. книги «Черниговских епархиальных известий» знову мають порядковий номер (24 номери на рік).

Упродовж 1866-1872 рр. у часописі працювали відповідальні зацікавлені керівники, як-то ректори семінарії Євгеній Шершилов та Олексій Колосов, талановиті співробітники - протоієрей А. Страдомський, священник П. Огієвський, викладачі семінарії Н. Докучаєв та Ф. Дмитревський. Після смерті свого фундатора архієпископа Філарета журнал не втратив позицій, а в неофіційній частині продовжував публікувати значну кількість історико-красознавчих матеріалів, статей з загальної та російської церковної історії, етнографії, богослов'я. У цей період у часописі було оприлюднено низку матеріалів з історії Чернігівської духовної семінарії: нарис історії будівництва семінарських корпусів у 1819-1859 рр. Л. Білоусовича, студію про заснування Чернігівського колегіуму Н. Докучаєва, описи стародруків із семінарської бібліотеки. Привертає увагу ґрунтовна праця з історії Ніжинського Благовіщенського монастиря, підготовлена священником Преображенської церкви Ніжина П. Огієвським на підставі джерел з архіву та бібліотеки цієї обителі. Цікаві відомості з історії Ніжинського Благовіщенського монастиря вміщено в статті Л. Білоусовича, присвяченій архімандриту Віктору. Починаючи з 1870 р. на сторінках «Черниговских епархиальных известий» публікуються приходські літописи, запроваджені на підставі синодального указу 1867 р. з метою впорядкування «свода исторических сведений о приходах епархии». Крім того, у 1869 р. та 1872 р. на сторінках часопису друкувалися нариси, що згодом увійшли до «Историко-статистического описания Черниговской епархии», цікаве дослідження О. Розова, присвячене поширенню греко-католицизму в Речі Посполитій, та М. Васютинського - перекладам Біблії церковно-слов'янською мовою у XVII - XVIII ст.

Однак, починаючи з 1872 р. часопис поступово втрачає свої позиції. Чернігівські архієпископи Варлаам (1869-1871 рр.) та Нафанаїл (1871-1877 рр.) не переймалися проблемами єпархиального друкованого органу, а перманентна зміна керівництва та конфлікт між співробітниками редакції призвели до зменшення обсягу часопису, суттєвого погіршення якості публікацій у його неофіційній частині. З 1873 р. за редакторства ректора семінарії В. Розова «Черниговские епархиальные известия» майже повністю втратили підтримку читачів та громадськості.

У жовтні 1877 р. згідно з розпорядженням архієпископа Нафанаїла «Черниговские епархиальные известия» були безпосередньо підпорядковані Чернігівській духовній консисторії¹⁸. Редакція часопису на тоді складалася з восьми чоловік: двох редакторів, завідувача редакційної канцелярії, двох письменників, брошурувальника та службовця¹⁹. Редактором офіційної частини 1878 р. було призначено секретаря консисторії М. Вошиніна, неофіційної - священника кафедрального собору І. Кибальчича, цензором - кафедрального протоієрея, члена консисторії Є. Пучковського. З 1883 р. обидві частини «Черниговских епархиальных известий» виходили двічі на місяць. Протягом 1878-1882 рр. неофіційна частина мала власну нумерацію, а у 1883-1911 рр. було запроваджено наскрізну нумерацію обох частин. Тираж часопису становив 1110 примірників на рік, річна передплата коштувала 4 руб. 50 коп. Крім того, редакція журналу щороку видавала численні брошури-відбитки опублікованих статей. Так, наприклад, 1882 р. було надруковано 15835 їх примірників²⁰. З 1878 по 1884 рр. видавництво журналу розміщувалось у будинку духовного попечительства на території Селецького Успенського монастиря.

Чернігівська духовна консисторія, намагаючись виправити складне становище часопису, упродовж наступних п'яти років робила все можливе для відновлення репутації журналу. Завдяки зусиллям знавця церковної історії Чернігівщини священника

Спасо-Преображенського собору І. Кибальчича, питома вага історико-краєзнавчих публікацій впродовж 1878-1883 рр. помітно зростає. Вже на початку 1878 р. редакція закликала духовництво надсилати історичні описи парафій єпархії для публікації в часописі, було відкрито нову рубрику «Епархиальная хроника», а також заявлено про намір «поместить описания всех местных чудотворных икон и мощей угодников»²¹. Але далекосяжні плани залишилися не здійсненими через скорочення фінансування часопису²².

Серед церковно-історичних публікацій того часу слід відмітити нові документи до біографій чернігівських архієреїв; серію нарисів про чудотворні ікони та святих Чернігівщини, церковно-історичні описи парафій єпархії, один з перших описів Спаського собору в Чернігові. Безперечно, важливими в науковому плані є декілька заміток І. Кибальчича про церковно-археологічні знахідки, а також публікація повного тексту записок святого Дмитра Туптала з історії Єлецького монастиря. Привертають увагу ґрунтовні історичні описи Ніжинських Введенського, Благівщенського монастирів та Інститутської Свято-Олександрівської церкви, впорядковані законовчителем Ніжинського історико-філологічного інституту священником А. Хойнацьким.

Ціла низка досліджень присвячена історичним відомостям про перші віки християнства, опису язичницьких марновірств у повітах Чернігівської губернії, формуванню майнових, судових та громадянських прав духовництва впродовж XVIII - першої половини XIX ст. Крім того, значна увага приділялася поясненням на Святе Письмо, катехизичним повчанням, статтям богословського спрямування.

З 1884 р. по лютий 1890 р. редагування журналу знову було передано Чернігівській духовній семінарії. Редактором офіційної частини у березні 1883 р. став протоієрей Миколаївської церкви Чернігова І. Бурімов, неофіційної - ректор семінарії протоієрей М. Марков. Цензором часопису у лютому 1883 р. було призначено кафедрального протоієрея Г. Дяконова.

У цей період існування часопису на сторінках неофіційної частини з'явилося лише кілька церковно-краєзнавчих матеріалів, що заслуговують на увагу. Перш за все слід відзначити ґрунтовну працю М. Доброгаєва з історії розколу на терені Чернігівської єпархії у XVII-XVIII ст., а також серію публікацій знавця історії Чернігівщини графа Г. Милорадовича про Любеч та його святині, кілька коротких нарисів з історії парафій Чернігівської єпархії. 1887 р. у неофіційній частині журналу було започатковано нову рубрику «Архивные отрывки по истории Черниговской епархии», в якій планувалося систематично публікувати «любопытные отрывки и сведения о монастырях и церквях Черниговской епархии, оставшиеся неизвестными автору Историко-статистического описания, полагая этим путем сохранить их от гибели»²³. Але, на жаль, цим намірам не судилося здійснитися. На сторінках газети світ побачили лише кілька документів з історії Козелецьких Георгіївського і Богословського, а також Гамаліївського Харлампіївського монастирів. Крім того, у часописі було опубліковано впорядкований 1805 р. нарис історії Чернігівської духовної семінарії з бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту та синодик Любецького Антонієвського монастиря XVII ст.

Натомість значно збільшилася кількість публікацій богословського та літургійного характеру. Увагу привертає серія цікавих нарисів викладачів семінарії, присвячених православній обрядовості, поясненню свят та канонів церкви, основам християнської педагогіки.

Новий етап в історії «Черниговских епархиальных известий» припадає на 1890-1893 рр. та був безпосередньо пов'язаний з підготовкою до святкування 900-ліття утворення Чернігівської єпархії. Не останню роль у відновленні колишньої слави видання зіграла активна позиція вікарія Чернігівської єпархії, а з лютого 1893 р. єпископа Чернігівського Сергія Соколова. Редактором неофіційної частини часопису з 1890 р. було призначено знавця церковної історії кафедрального протоієрея І. Платонова. Впродовж трьох років на сторінках видання було опубліковано близько сорока статей, присвячених християнізації Чернігівщини та історичній долі Чернігівської єпархії протягом дев'яти століть (992-1892 рр.), життєписам чернігівських святих (преподобному Антонію та Феодосію Печерським, чернігівським князям Борису та Глібу, Ігорю Ольговичу, Михайлу Всеволодовичу, блаженним митрополитам Костянтину та Олексію), чудотворним іконам Іллінської, Мохнатинської та Новодворської Божої Матері та Святого Миколи з Рихлівського монастиря, історії Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів,

Іллінській церкві, Єлецькому, Троїцькому та Каменському монастирям. Силами місцевого духівництва та викладачів духовних навчальних закладів до ювілею було впорядковано описи ризниць Єлецького та Троїцько-Іллінського монастирів, опубліковано нові документи з історії Чернігівської духовної семінарії, а також нариси життя та діяльності видатних архіпастирів Лазаря Барановича, Феодосія Углицького, Дмитра Туптала, Іоана Максимовича, Михайла Десницького та Філарета Гумілевського.

З 1894 р. видання «Черниговских епархиальных известий» перебрало на себе Братство святого Михайла, князя Чернігівського. Редактором обох частин журналу було призначено члена Братства, викладача семінарії І. Лебедева²⁴. Протягом «братського» періоду існування (1894-1911 рр.) помітно зросла кількість статей, присвячених релігійно-виховній роботі з метою запобігання поширенню розколу та протестантизму. Незважаючи на це, відсоток церковно-краснзавчих матеріалів на сторінках часопису не зменшився. У цей час були оприлюднені ґрунтовні дослідження з історії монастирів та храмів Чернігова О. Єфимова, І. Платонова, праці Т. Стефановського, Г. Барадуліна, О. Лиховицького, М. Доброгаєва, К. Карпинського та В. Пестрякова, присвячені діяльності чернігівських архіпастирів XVII - XIX ст. У цей період з часописом активно співпрацює красзнавець, археолог, знавець церковної старовини краю, член Чернігівської губернської вченої архівної комісії П. Добровольський, який на сторінках журналу опублікував численні документи з історії єпархії, що зберігались у церковних та монастирських архівах Чернігівщини. У контексті ствяткування 200-ліття Чернігівської духовної семінарії часопис опублікував ґрунтовне дослідження В. Литинського та документальні матеріали з історії закладу. Традиційно значну увагу редакція приділяла публікації нарисів, присвячених чудотворним іконам, церковним старожитностям та історії окремих парафій єпархії.

У 1911 р. на засіданні ради Братства було заслухано пропозицію єпископа Василя «о желательности изменить и расширить программу Братского органа «Черниговские епархиальные известия»²⁵. Відтак замість «Черниговских епархиальных известий» було розпочато видання журналу «Вера и жизнь».

Таким чином, діяльність часопису «Черниговские епархиальные известия» можна умовно розподілити на декілька етапів. Перший з них охоплював період від заснування часопису у липні 1861 р. і до смерті архієпископа Філарета (Гумілевського) у серпні 1866 р. У цей час навколо редакції часопису починають гуртуватися місцеві знавці церковної історії краю - священники, викладачі духовних навчальних закладів, службовці церковних установ. За архієпископа Філарета часопис був одним з найцікавіших єпархиальних видань країни. Другий період припадав на 1866-1872 рр. і був пов'язаний з діяльністю ректорів семінарії Є. Шерешилова і О. Колосова, протоієрея А. Страдомського, священника П. Огієвського, викладачів семінарії Н. Докучаєва та Ф. Дмиревського. У цей час журнал не втратив своїх позицій порівняно з періодом редакторства Філарета, а в неофіційній частині продовжував публікувати значну кількість цікавих історико-краснзавчих та богословських статей. Протягом наступних п'яти років (1873-1877 рр.) на сторінках неофіційної частини серйозні публікації стають рідкістю, журнал поступово втрачає рівень популярності та наукову новизну друкованої продукції. Четвертий період історії «Черниговских епархиальных известий» охоплює 1878-1883 рр. На тоді видання часопису було передано Чернігівській духовній консисторії. Завдяки наполегливим зусиллям місцевих знавців церковної старовини на чолі з редактором неофіційної частини часопису І. Кибальчичем становище вдалося виправити. Зросла кількість, поліпшилась якість публікацій та інформативність журналу. П'ятий період припадає на 1884 р. - лютий 1890 р. У цей час редагування журналу знову було передано Чернігівській духовній семінарії. На сторінках неофіційної частини з'явилося лише кілька церковно-краснзавчих матеріалів, що заслуговують на увагу. Шостий період охоплював останні двадцять років історії «Черниговских епархиальных известий» 1890-1911 рр., його можна вважати найпродуктивнішим та вдалим. У цей час виданням журналу опікується Братство святого Михайла, князя Чернігівського. На сторінках часопису з'являються ґрунтовні дослідження з історії монастирів єпархії, біографічні праці, присвячені видатним архіпастирям, численні нариси про чудотворні ікони та святих Чернігівської землі. З журналом активно співпрацюють відомі знавці церковної історії краю П. Добровольський, О. Єфимов, І. Платонов, М. Доброгаєв.

Таким чином, за 50 років існування (1861-1911 рр.) на сторінках неофіційної частини часопису «Черниговские епархиальные известия» побачило світ близько 250 статей та

нарисів із церковної історії Чернігівщини. Було також опубліковано значну кількість документальних джерел з історії Чернігівської єпархії, оригінали яких згодом здебільшого загинули. На шпальтах журналу друкувалися наукові праці викладачів семінарії з церковної історії, літургики, догматики, богослов'я та філософії. Офіційна частина «Черниговских епархиальных известий» не менш інформативна: тут систематично публікувалися постанови консисторії, укази чернігівських ієрархів, звіти про роботу духовних навчальних закладів, а також біографії службовців духовних установ та викладачів навчальних закладів, настоятелів монастирів, які внаслідок загибелі архівів церковних установ є чи не єдиним джерелом для відтворення церковного життя Чернігівщини того часу. Часопис був своєрідним організаційним осередком церковно-краєзнавчих студій, навколо його редакції гуртувалися місцеві дослідники та шанувальники старовини.

Нижче подано таблиці, які ілюструють зміни у складі редакції часопису в різні етапи її діяльності та основні установчі документи «Черниговских епархиальных известий».

Редакція «Черниговских епархиальных известий» (1861-1911 рр.)

Таблиця 1. Редактори «Черниговских епархиальных известий» 1861-1877 рр.

Хронологічні рамки	Редактори
Липень 1861 р. – серпень 1866 р.	обох частин, чернігівський архієпископ Філарет Гумілевський
Вересень 1866 р. – грудень 1868 р.	обох частин, ректор семінарії архімандрит Євгеній Шерешілов
Січень 1869 р. (№ 1 та № 2)	архімандрит Євгеній Шерешілов
Лютий 1869 р. (№ 3)	виконуючий обов'язки ректора семінарії Лев Білоусович
Березень – грудень 1869 р. (№ 4 – № 23)	ректор семінарії Олексій Розов та інспектор Лев Білоусович
Грудень 1869 р. (№ 24) – лютий 1872 р.	ректор семінарії Олексій Колосов та інспектор Лев Білоусович
Березень – липень 1872 р. (№ 5 – 13)	інспектор семінарії Лев Білоусович
Липень 1872 р. (№ 14) – грудень 1877 р.	ректор семінарії Василь Розов та інспектор Лев Білоусович

Таблиця 2. Редактори «Черниговских епархиальных известий» 1878-1894 рр.

Офіційна частина		Неофіційна частина	
1878 – 1882 рр.	секретар консисторії Микола Вошинін	1878 – 1884 рр.	священик кафедрального собору Іоан Кибальчич
Березень 1883 р. – 1893 р.	священик Іоанн Бурімов	1884 р. – лютий 1890 р.	ректор семінарії протоієрей Микола Марков
		1890 – 1893 рр.	кафедральний протоієрей Іоанн Платонов
1894 – 1911 рр.		редактор обох частин викладач семінарії Іван Лебедєв	

Таблиця 3. Цензори «Черниговских епархиальных известий» 1861-1911 рр.

Хронологічні рамки	Цензори
1861 р. – серпень 1862 р.	офіційної частини – протоієрей Іоан Рклицький
1861 р. – серпень 1866 р.	неофіційної – ректор семінарії архімандрит Євгеній Шерешілов

Вересень 1866 р. – березень 1869 р.	відсутні
Березень 1869 р. – 1881 р.	кафедральний протоієрей Євфимій Пучковський
1882 р. – 1883 р. № 1	ректор семінарії Василь Розов
Січень 1883 р. (№ 2) – листопад 1889 р. (№ 22)	кафедральний протоієрей Григорій Дяконов
Грудень 1889 р. (№ 23) – 1890 р.	Іоан Платонов
Лютий 1890 р. (№ 3) – 1911 р.	законовчитель жіночої гімназії Афанасій Тупатілов

Таблиця 4. Місцезнаходження редакції
«Черниговских епархиальных известий» 1861-1911 рр.

Хронологічні рамки	Місцезнаходження редакції
Липень 1861 р. – серпень 1866 р.	канцелярія архієпископа в Єлецькому монастирі
Вересень 1866 р. – 1877 р.	адміністративний корпус Чернігівської духовної семінарії
1878 – 1883 рр.	приміщення духовного попечительства при Чернігівській духовній консисторії в Єлецькому монастирі
1884 – 1890 рр.	адміністративний корпус Чернігівської духовної семінарії
1891 – 1893 рр.	квартира І. Платонова (при кафедральному соборі)
1894 – 1911 рр.	вул. Сіверянська, № 24

Таблиця 5. Місце видання «Черниговских епархиальных известий» 1861-1911 рр.

Хронологічні рамки	Друкарня
Липень 1861 р. – березень 1862 р.	Губернського правління
Квітень 1862 р.– 1866 р.	Троїцько-Іллінська
1867 – 1872 рр.	Губернського земства
1873 – 1911 рр.	Губернського правління

**Программа «Черниговских епархиальных известий»,
утвержденная Св. Синодом 12 декабря 1860 г.**

Часть официальная

1. Высочайшие манифесты и повеления по Духовному Ведомству, указы и распоряжения Святейшего Синода - общие, узаконительные и относящиеся особенно к Черниговской епархии; распоряжения Епархиального начальства, касающиеся всей епархии или значительной части оной.

2. Известия о новых духовных учреждениях, о перемене высших правительственных лиц Духовного Ведомства; о Высочайших наградах и изъявления благословения и благодарности от лица Святейшего Синода и Епархиального начальства за особенные заслуги.

3. Назначение и увольнение должностных лиц по местной консистории, семинарии, училищам, попечительству и священнослужительским местам епархиального ведомства. Распоряжения начальства об открытии новых приходов или упразднении существующих. По особенным местным уважениям, об увеличении или сокращении приходов и изменении в штатах оных.

4. Вызов просителей и лиц духовного звания к явке в консисторию, в попечительство о бедных духовного звания, в семинарское правление и прочее, на основании существующих на сей предмет узаконений.

5. Объявление о праздных священно и церковно-служительских местах при церквях, о постройках и подрядах по епархиальному ведомству, о пожертвованиях в пользу монастырей, церквей и прочего.

6. Сведения о постройке и освящении церквей, об улучшении благосостояния духовенства, об особенных замечательных происшествиях в епархии. О крещении иноверцев, присоединению к православию, успехах православия в местах, населенных раскольниками.

7. Сведения об открытии сельских школ, о содействии духовенства народному образованию, об успехах распространения грамотности в народе.

8. Извлечения из годовых отчетов по разным местам епархиального управления, как-то: по консистории, семинарии, попечительству о бедных духовного звания, духовным училищам, богадельням, сельским школам и прочее.

Прибавление к епархиальным известиям

1. Краткие выписки из творений Святых Отцов и писателей духовных, имеющие отношения к духовным нуждам паствы и к руководству пастырей по местным обстоятельствам.

2. Указание для священнослужителей предметов, о коих нужнее предлагать учение народу, смотря по его местным недугам нравственным, а также наставление, каким образом благоуспешнее излагать и преподавать такие поучения.

3. Описание по частям всего, что в епархии есть особенно примечательного касательно исторических событий и древностей церковных, церквей, святых икон, утварей, крестных ходов, священных урочищ и прочего.

4. Пастырские наставления пастве, лучшие из поучений и бесед. Особенно образцы простых наставлений, при разных случаях, для поселян.

5. Духовные для нравственной жизни советы, особенно поучительные опыты и наставления в прохождении пастырского служения.

6. Жития святых. Или в полном виде, или в частях как примеры благочестия, и назидательные размышления.

7. Известия о замечательных событиях в церкви Христовой.

8. Приглашения к участию в благочестивых предприятиях на помощь страждущим.

9. Указание назидательных и полезных для благочестия книг, с кратким показанием их содержания.

Черниговские епархиальные известия. -

Часть неофициальная.

- 1878. - № 1. - С. 44 - 46.

Инструкция редактору «Черниговских епархиальных известий», утвержденная преосвященным Антонием, епископом Черниговским и Нежинским 24 января 1894 года.

1. Редакция «Черниговских епархиальных известий» находится при Совете Братства святого князя Михаила.

2. Редактор «Черниговских епархиальных известий» назначается по представлению Совета Братства епархиальным архиереем.

3. В помощь редактору назначается секретарь консистории, который за своею ответственностью доставляет в редакцию сведения из консистории, относящиеся к официальной части известий.

4. Главная задача неофициальной части «Черниговских епархиальных известий» заключается: 1) в том, чтобы поддерживать и укреплять пастырей Черниговской епархии в их трудном и сложном деле: управлении пасомыми в духе Православной церкви, приобщение прихожан учением ея и совершением Божьих служб и треб, так, чтобы такое совершение приносило великую пользу для православных христиан; 2) чтобы всеми мерами и способами поддерживать, охранять и укреплять миссионерство в Черниговской епархии: на севере в противодействие расколу старообрядчества и в укрепление православия и единоверия, а на юге - ради уничтожения или ослабления шунды и других пагубных сектантских учений. Но могут быть помещаемы и другие статьи, имеющие то или иное отношение к местной церковной жизни и пастырям.

5. Редактор получает приходно-расходную книгу от Совета Братства за шнуром,

Братскою печатью и подписью председателя Совета Братства и делопроизводителя.

6. Все духовные журналы, получаемые редакцией, передаются по истечении трех месяцев, со дня полочки, в Братскую библиотеку.

7. По окончании года редактор представляет отчет Совету Братства в расходовании редакционных сумм, который проверяется на основании документов ревизионною комиссиею, состоящею из двух или трех членов Совета Братства.

8. Все денежные остатки от годовичного издания Епархиальных известий перечисляются в доход Братства и своевременно передаются редактором Совету Братства.

Черниговские епархиальные известия. -

Часть официальная.

- 1894. - № 23. - С. 859 - 860.

Джерела та література, примітки:

1. Указатель статей, помещенных в «Прибавлениях к Черниговским епархиальным известиям» за 1861-1905 pp. - Чернигов: Типография губернского правления, 1907.

2. Русская периодическая печать 1703 - 1894 гг. Составил и издал Н. Лисовский. - Вып. I - IV. - СПб.: Книжный магазин А. Ф. Цинзерлинга, 1895.

3. Беляева Л., Зиновьева М., Никифоров М. Библиография периодических изданий в России. 1901 - 1916 гг. - Т. 4. - Л.: Публичная библиотека имени М. Салтыкова-Щедрина, 1961. - 399 с.; Григорьянц Т. Периодическая печать в России в 1917 г. - Л.: Публичная библиотека имени М. Салтыкова-Щедрина, 1987. - Ч. 1. - 361 с.; Ч. 2. - 273 с.

4. Андреев Г., Троицкий А. Христианские периодические издания на русском языке. Библиографический обзор // Христианство: Энциклопедический словарь. - М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1995. - Т. 3. - С. 528 - 557.

5. Отчет о деятельности Черниговской губернской ученой архивной комиссии за 1903. - без года издания. - С. 8.

6. Указатель статей, помещенных в «Прибавлениях к Черниговским епархиальным известиям» за 1861 - 1905 pp. // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. - Вып. VI. - Чернигов, 1905.

7. Періодичні видання Чернігівської єпархії: «Прибавления к Черниговским епархиальным известиям» (1906 - 1911 pp.), «Вера и жизнь» (1912 - 1917 pp.) / Упорядник О. Тарасенко. - Чернігів, 2003. - 158 с.

8. Об образовании «Черниговских епархиальных известий» // Черниговские епархиальные известия. - Часть неофициальная. - 1878. - № 1. - С. 1.

9. Об издании Черниговских епархиальных известий в 1865 г. // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1864. - № 22. - С. 236.

10. Іоан Рклицький виконував обов'язки цензора офіційної частини до серпня 1862 р. Кого було призначено на цю посаду після смерті І. Рклицького, невідомо.

11. Отчет секретаря редакции Черниговских епархиальных известий о приходе и расходе за полтора года // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1863. - № 3. - С. 19 - 20.

12. Державний архів Чернігівської області. - Ф. 127. - Оп. 13. - Спр. 1898. - Арк. 146 - 147; Спр. 1899. - Арк. 998 - 998 зв.

13. Державний архів Чернігівської області. - Ф. 125. - Оп. 23. - Спр. 1969. - Арк. 70.

14. Пономарёв С.И. Преосвященный Филарет архиепископ Черниговский и Нежинский // Полтавские епархиальные известия. - 1866. - № 18. - С. 260.

15. Архімандрита Євгенія (Шершилова) з березня 1869 р. переведено на посаду ректора Литовської семінарії.

16. Отчет о расходе сум «Черниговских епархиальных известий» за 1874 г. // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1875. - № 2. - С. 70 - 71.

17. З 1867 р. Іллінську єпархіяльну друкарню орендує Чернігівське губернське земство, а з 1870 р. друкарня стає його власністю // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 127. - Оп. 22. - Спр. 442; Журнал чрезвычайного собрания Черниговского губернского земства. - 1867. - № 1. - С. 7 - 10.

18. Распоряжения епархиального начальства // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1878. - № 1. - С. 7.

19. Отчет редакции «Черниговских епархиальных известий» за 1880 г. // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1881. - № 3.

20. Отчет о состоянии Черниговской епархии за 1882 г. // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 679. - Оп. 2. - Спр. 4966. - Арк. 87 - 89.

21. От редакции // Черниговские епархиальные известия. - 1878. - № 9. - С. 149.

22. Отчет о работе редакции «Черниговских епархиальных известий» в 1878 г. // Черниговские епархиальные известия. - Часть неофициальная. - 1879. - № 1. - С. 4.

23. Черниговские епархиальные известия. - Часть неофициальная. - 1887. - № 1. - С. 9.

24. Отчет Братства святого Михаила, князя Черниговского // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1895. - № 11. - С. 504.

25. Журнал соединенного собрания Епархиального миссионерского совета и Совета епархиального Братства святого Михаила, князя Черниговского // Черниговские епархиальные известия. - 1911. - Часть официальная. - № 24. - С. 706; О прекращении выпуска «Черниговских епархиальных известий» // Черниговские епархиальные известия. - Часть официальная. - 1911. - № 22. - С. 620 - 633.

